

*Т.О. ВЛАСЮК, кандидат економічних наук,
начальник відділу навчально-наукового та
методичного забезпечення
Інститут вищих керівних кадрів
Національної академії державного управління при
Президентіві України*

Проблеми захисту внутрішнього ринку агропромислової продукції

Постановка проблеми. Політика фритредерства, що застосовувалася в Україні наприкінці минулого та на початку нинішнього століття з метою активізації розвитку внутрішнього виробництва, об'єктивно призвела до погіршення конкурентних позицій і вітчизняних виробників продукції АПК, потенціал виробництва якої в Україні традиційно був високим. Глобалізація, наростаючі інтеграційні процеси у світі, набуття Україною повноправного членства в СОТ та створення зони вільної торгівлі з країнами-членами ЄС сформували якісно нові «правила гри» для виробників сільськогосподарської продукції як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. З одного боку, вітчизняний АПК одержав можливість наростити експортний потенціал, а з іншого – посилилася конкуренція на внутрішньому ринку сільськогосподарської продукції. Такі трансформаційні та структурні зміни зумовлюють потребу в перегляді існуючих підходів до забезпечення політики протекціонізму й захисту внутрішнього аграрного ринку від експансії іноземних виробників в аспекті гарантування зовнішньоторговельної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми захисту внутрішнього ринку широко висвітлювалися у працях В.М. Гейця, В.О. Точиліна [8] та інших.

Різноманітні проблеми сучасного стану й подальшого розвитку аграрного сектору України досліджували такі вчені, як В.Г. Андрійчук [9], О.В. Боднар [10], О.Є. Гудзь [11], М.Я. Дем'яненко [12], С.М. Кваша [13], М.І. Кісіль [14], М.Ю. Кожем'якіна [15], М.Ф. Кропивко [16], В.С. Лобас [17] та ін.

Водночас оцінка проблем, що виникають перед національними сільськогосподарськими підприємствами в зв'язку з поглибленням інтеграції України до світового економічного простору, висвітлена не повністю, що й зумовило необхідність написання нижченаведеного матеріалу.

Мета статті – визначення основних проблем, що виникають перед державними інституціями при розробці політики захисту внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції, та розробка відповідних рекомендацій, які б дали змогу значною мірою підвищити ефективність згаданої політики.

Виклад основних результатів дослідження. За результатами аналізу товарної структури імпорту і роздрібного товарообороту продажу продовольчих товарів (табл. 1) в Україні, є підстави стверджувати про високу імпортну залежність внутрішнього ринку від низки продуктів, які можуть продукувати національні виробники. Мова, зокрема, йде про імпорт плодів, ягід, винограду, горіхів, кавунів та дині (47,5%), консервів фруктово-ягідних (44,0%), риби й харчових морепродуктів (38,6%) тощо. Більше

того, упродовж 2005-2013 років частка імпорту цих товарів зросла, а саме фруктово-ягідних консервів – на 27,3%, риби і харчових морепродуктів – на 19,2, плодів, ягід, винограду, горіхів, кавунів та дині – на 14,1%. Водночас частина цих товарів не є продукцією критичного імпорту.

Отже, залежність внутрішнього ринку від імпорту традиційно конкурентоспроможних товарів, що виробляються на території держави, посилюється. Так, у 2013 році частка імпорту вина становила 20,2% (порівняно з 2005 р. зросла на 12,7%), коньяку – 19,4 (на 4,1%), горілки й лікєро-горілочаних виробів – 18,7% (на 12,7%). Крім того, упродовж

2005-2013 років на 13,4% зросла частка імпорту макаронних виробів (у 2013 – 24,6%), консервів, готових рибних продуктів – 8,4% (29,3%). Звідси висновок: економічний потенціал вітчизняного виробництва за цими товарами і товарними групами використовується неефективно. Досліджувані товари, за винятком їхніх окремих видів (кава, чай, частина плодів та ягід), можуть вироблятися в Україні. При цьому не потрібні значні капіталовкладення й високотехнологічні розробки, оскільки є сприятливі кліматичні умови та вже сформовані виробничі потужності. Тому важливою є державна підтримка таких секторів.

1. Частки продажу продовольчих товарів імпорту на внутрішньому ринку України у 2005, 2008-2013 рр., %

Товари і товарні групи	Рік														Абсолютні відхилення, ±			
	2005		2008		2009		2010		2011		2012		2013		частка у ВРТО*		частка імпорту	
	частка у ВРТО*	частка імпорту	частка у ВРТО	частка імпорту	частка у ВРТО	частка імпорту	частка у ВРТО	частка імпорту	частка у ВРТО	частка імпорту	частка у ВРТО	частка імпорту	частка у ВРТО	частка імпорту	2013 / 2012	2013 / 2005	2013 / 2012	2013 / 2005
Риба і морепродукти харчові	1,2	19,4	1,1	27,0	1,1	27,5	1,2	29,6	1,1	31,2	1,1	34,0	1,1	38,6	-	-0,1	4,6	19,2
Консерви, готові продукти рибні	0,4	20,9	0,4	22,7	0,5	25,4	0,4	26,2	0,4	27,6	0,5	26,7	0,5	29,3	-	0,1	2,6	8,4
Консерви фруктово-ягідні	0,3	17,1	0,1	29,0	0,1	25,4	0,1	35,3	0,1	39,9	0,1	43,7	0,1	44,4	-	-0,2	0,7	27,3
Чай	0,4	35,7	0,4	36,3	0,5	34,1	0,5	32,8	0,4	30,9	0,4	30,9	0,4	31,1	-	-	0,2	-4,6
Кава	0,7	41,9	0,6	44,8	0,7	48,1	0,7	50,7	0,7	54,3	0,8	54,4	0,8	55,6	-	0,1	1,1	13,7
Вироби макаронні	0,3	11,2	0,3	17,3	0,4	18,3	0,4	20,2	0,4	20,7	0,3	24,5	0,3	24,6	-	-	0,1	13,4
Плоди, ягоди, виноград, горіхи, кавуни та дині	0,7	33,4	0,9	37,9	1,1	41,0	1,3	39,2	1,3	42,5	1,4	51,2	1,3	47,5	-0,1	0,6	-3,7	14,1
Горілка й вироби лікєро-горілочані	0,2	6,0	0,2	10,4	0,2	10,9	0,2	11,4	2,7	12,9	2,5	16,1	2,4	18,7	-0,1	2,2	1,6	12,7
Вина	1,1	14,2	1,1	18,6	1,1	17,5	1,1	21,7	1,0	14,6	1,0	18,0	0,9	20,2	-0,1	-0,2	2,2	6,0
Коньяк	0,8	15,3	0,8	18,6	0,8	16,9	0,7	17,7	0,8	17,0	0,7	18,1	0,8	19,4	0,1	-	1,3	4,1

* ВРТО – валовий роздрібний товарооборот.

Джерело: Складено за [1, с. 36-47; 2, с. 34-45].

Вказані тенденції позначилися на товарній спеціалізації вітчизняного виробництва, окреслюють сектори економіки, які нині потребують державної підтримки і захисту від

іноземних конкурентів (рис. 1), та обґрунтовують стратегічні пріоритети розвитку внутрішнього агропромислового виробництва.

Продовольчі товари	
↕	Велика частка імпорту
Риба і морепродукти харчові; консерви, готові продукти рибні; вироби макаронні; плоди, ягоди, виноград, горіхи, кавуни та дині; консерви фруктових-ягідні; вина	
↕	Динамічне насичення імпорту
М'ясо копчене, солоне та ковбасні вироби; жири тваринні харчові; молоко та продукти молочні; сир сичужний, плавлений і кисломолочний; овочі; консерви овочеві; горілка та вироби лікеро-горілчані; напої слабоалкогольні; вина ігристі (шампанське); пиво	

Рис. 1. Товарна спеціалізація вітчизняного виробництва агропромислової продукції, що потребує державної підтримки та захисту на внутрішньому ринку

Джерело: Складено автором за [1; 2].

На нинішньому етапі захист внутрішнього аграрного ринку від експансії з боку іноземних виробників аграрної продукції ускладнюється такими чинниками:

- 1) наявністю зобов'язань держави в рамках укладених міжнародних договорів стосовно лібералізації зовнішньої торгівлі;
- 2) недостатнім рівнем конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції;
- 3) низькими темпами модернізації та техніко-технологічного переоснащення АПК;
- 4) наявністю корупційних схем у митній сфері й контрабандного переміщення сільськогосподарської продукції через державний кордон;
- 5) надмірним впливом неформального інституціонального середовища та лобіюванням приватних інтересів потужних торговельно-промислових груп.

Окрім цього мають місце й інші проблеми функціонування внутрішнього ринку агропромислової продукції, пов'язані з поточним регулюванням зовнішньоекономічної діяльності в Україні, а саме:

заборона на експорт української продовольчої продукції до країн СНД істотно обмежує

розвиток молочної, м'ясної та кондитерської галузей;

стабільне функціонування агросектора має бути забезпечене ухваленням спеціального закону для побудови довгострокової й прозорої системи оренди землі з ліквідацією корупційних схем у цій галузі та запровадження адекватної податкової системи для фермерських господарств і відповідних переробних галузей, включно з відшкодуванням ПДВ;

має бути спрощений процес стандартизації у галузі.

Порівняльна характеристика структури товарного експорту та імпорту сільськогосподарської продукції України в 2013 році (рис. 2) доводить про залежність внутрішнього аграрного ринку передусім від імпорту продукції тваринництва й товарів переробної галузі. Це зумовлено об'єктивними чинниками, головними серед яких є низький рівень ефективності функціонування тваринницької галузі, виробництво великої частки (понад 50%) продукції тваринництва у господарствах населення (що знижує рівень її конкурентоспроможності та якості), занедбаність матеріально-технічної бази вітчизняних переробних підприємств, невідповід-

ність між вітчизняними й міжнародними підходами до стандартизації та сертифікації харчових продуктів. Тому для України пріоритетною є стратегія нарощування існуючого потенціалу на світовому ринку продукції

рослинного походження, а також формування державної підтримки захисту вітчизняної тваринницької галузі й харчової переробної промисловості.

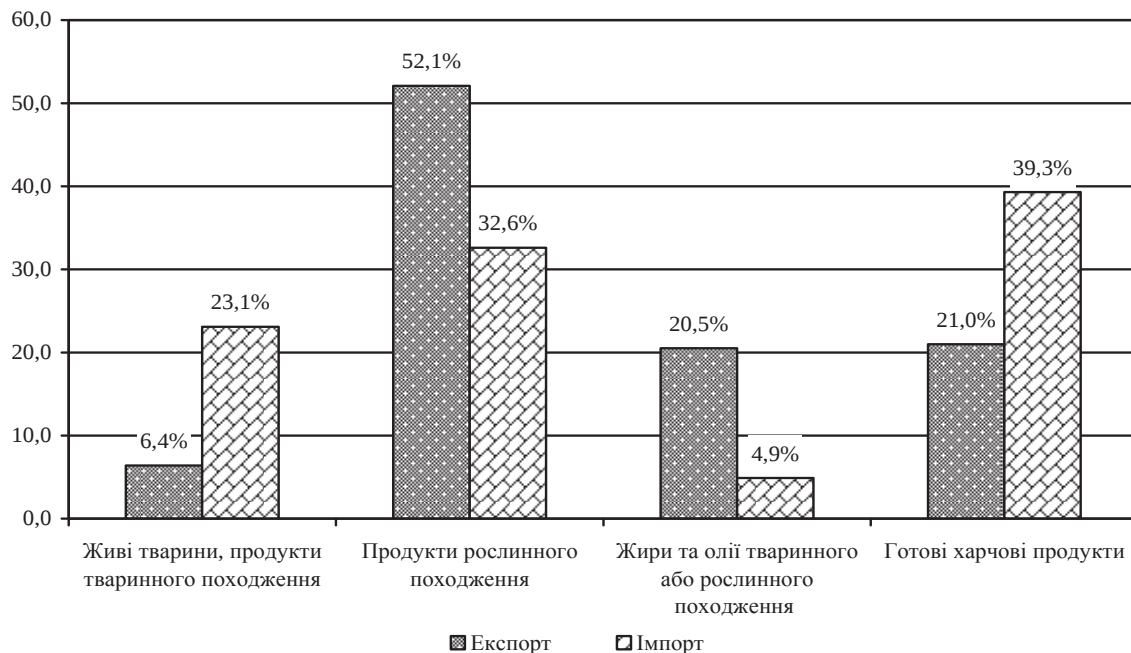

Рис. 2. Структура товарного експорту та імпорту сільськогосподарської продукції в Україні у 2013 році, %

Джерело: Розраховано автором за [3, с. 71, 73].

Лібералізація аграрного ринку створює унікальні можливості для України щодо завоювання потужної ніші на світовому ринку продовольства. Цьому сприяє як наявний природно-ресурсний потенціал, так і географічне розташування України, яка знаходиться на перетині економічно вигідних транспортних шляхів між заходом та сходом.

В Україні політика протекціонізму головним чином реалізується на засадах тарифного і нетарифного регулювання, що передбачає використання імпортних мит, квот на експорт сільськогосподарської продукції, ліцензування, здійснення державних закупівель тощо. Результати компаративного аналізу інструментів тарифного й нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України в сфері АПК наведені в таблиці 2.

Слід відзначити, що в Україні використання інструментів митного регулювання доволі часто націлене не стільки на реалізацію політики протекціонізму внутрішнього

ринку, скільки на забезпечення додаткових надходжень до державного бюджету. В контексті цього ключова функція митної політики – підтримка регуляторних процесів зовнішньої торгівлі та захист вітчизняного ринку – підміняється фіскальною. Така практика є поширеною для країн, які щорічно потерпають від дефіциту державного бюджету й розвиваються в умовах трансформаційних і структурних змін. Інституціональним прикладом застосування такої практики є розпорядження Кабінету Міністрів України № 119 від 16.01.2015 року «Про завершення консультацій з міжнародними фінансовими організаціями щодо стабілізації платіжного балансу України», яким тимчасово, строком на 12 місяців, був введений в дію додатковий імпортний збір, передбачений ЗУ № 73 від 28.12.2014 року «Про заходи щодо стабілізації платіжного балансу України відповідно до ст. XII Генеральної угоди про тарифи і торгівлю» [4].

2. Матриця компаративного аналізу тарифного та нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України в сфері АПК

ХАРАКТЕРИСТИКИ	ПЕРЕВАГИ	ВИДИ РЕГУЛЮВАННЯ:	
		ТАРИФНЕ	НЕТАРИФНЕ
		Захист внутрішнього ринку від експансії іноземних товарів; збільшення грошових надходжень до бюджету та поліпшення платіжного балансу держави; гнучкий механізм встановлення і зміни розміру тарифних ставок у розрізі найменувань продукції; формування передумов для збільшення рівня зайнятості у вітчизняному АПК; нарощування його виробничо-ресурсного потенціалу; стимулювання розвитку суміжних видів економічної діяльності; збільшення валового внутрішнього продукту	Формування безпеки продовольчого ринку в розрізі окремих галузей АПК; збільшення обсягів завантаження переробних підприємств вітчизняною продукцією; можливість регулювання ринкових цін на продукцію на внутрішньому ринку; формування державних резервів продовольства; стимулювання процесу розбудови інфраструктури внутрішнього аграрного ринку; можливість оперативного регулювання ринкової кон'юнктури в розрізі його продовольчих сегментів
ХАРАКТЕРИСТИКИ	НЕДОЛІКИ	Потребує узгодження з країнами-партнерами, з якими укладені міждержавні торговельні угоди; гальмування модернізації й техніко-технологічного переоснащення галузей АПК; порушення принципів формування конкурентного середовища; ускладнення доступу споживачів до імпортової продукції; зниження темпів проведення міжнародних інтеграційних процесів; зменшення стимулів суб'єктів господарювання до поліпшення якості та підвищення конкурентоспроможності продукції	Висока ймовірність виникнення корупційних схем та контрабандного переміщення продукції й товарів через державний кордон; бюрократизація процесу здійснення зовнішньоторговельних операцій; збільшення обсягів трансакційних витрат суб'єктів господарювання; ризики виникнення можливості лобіювання інтересів для окремих торгово-промислових груп; ускладнення доступу для виробників до виходу на зовнішні ринки та виникнення ризиків зниження обсягів їхніх доходів

Джерело: Складено автором за [1; 2].

Переорієнтація інструментів митного регулювання на реалізацію фіскальної функції держави має здебільшого негативний характер, що обґрунтовується таким:

1) суперечить нормам укладених міждержавних торговельних договорів і перешкоджає процесам розвитку міжнародної співпраці та інтеграції;

2) погіршує імідж держави на міжнародній арені як надійного партнера;

3) стимулює розвиток тіньового сектору економіки і правопорушення у митній сфері;

4) підвищує ймовірність виникнення міждержавних торговельних спорів;

5) нівелює стимули у вітчизняних суб'єктів господарювання до модернізації й підвищення конкурентоспроможності продукції.

Введення Україною додаткових імпорتنних квот суперечить тарифній лібералізації, яку передбачає ратифікована «Угода про

асоціацію між Україною та ЄС». Цей документ дає можливість вітчизняним виробникам завозити регламентований обсяг окремих видів товарів без сплати ввізних мит (табл. 3). Імплементация Угоди передбачає також поступове скасування вивізних мит на вітчизняну продукцію.

Водночас Угодою передбачено встановлення індикативних тарифних квот для імпорту в Україну, а саме: 1) м'яса свинини – 10 тис. тонн/рік (із додатковою квотою 10 тис. тонн/рік для окремих категорій товарної групи відповідно до УКТЗЕД); 2) м'яса птиці та напівфабрикатів із м'яса птиці – 8000 тис. тонн/рік із поступовим збільшенням протягом 5 років до 10 тис. тонн/рік (із додатковою квотою 10 тис. тонн/рік для окремих категорій товарної групи відповідно до УКТЗЕД); 3) цукру – 30 тис. тонн/рік із поступовим збільшенням протягом 5 років до 40 тис. тонн/рік [6].

3. Умови тарифного регулювання експорту України до країн ЄС за окремими видами аграрної продукції

Продукція	Чинні ставки ввізного мита	Умови Угоди	
		Квоти імпорту в країни ЄС	Ставки ввізного мита понад квоту
Пшениця	95-148 Євро за тону	950 тис. т/рік (протягом 5 років збільшення до 1 млн т/рік)	95-148 Євро за тону
Насіння рапсу	Нульова ставка	Квот не передбачено	Нульова ставка
Соняшникова олія	6,4 %	Квот не передбачено	6,4 %
Кукурудза	До 94 Євро за тону	400 тис. т/рік (протягом 5 років збільшення до 650 тис. т/рік)	До 94 Євро за тону

М'ясо свійської птиці	18,7-102,4 Євро за 100 кг	16 тис. т/рік (протягом 5 років збільшення до 20 тис. т/рік із додатковою квотою 20 тис. т/рік)	18,7-102,4 Євро за 100 кг
Свинина	До 86,9 Євро за 100 кг	20 тис. т/рік (із додатковою квотою 20 тис. т/рік)	До 86,9 Євро за 100 кг
Яйця (імпортовані для інкубації)	30,4 Євро за 100 кг	1,5 тис. т/рік (протягом 5 років збільшення до 3 тис. т/рік із додатковою квотою 3 тис. т/рік)	30,4 Євро за 100 кг

Джерело: Складено автором за [5].

Проте, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, лише експортери меду, виноградного й яблучного соку, а також консервованих томатів змогли використати встановлені квоти. Практично повністю були використані квоти на зернові, часник та овес. Фактично це ті експортери, які й раніше успішно реалізовували продукцію до ЄС. Таким чином, важливими кроком реалізації аграрного потенціалу України є

створення інформаційних пунктів допомоги вітчизняним виробникам агропромислової продукції для знаходження бізнес-контактів і пошуку контрагентів.

Відповідно до тарифного графіка України Угодою також передбачено базові ставки ввізного мита й терміни перехідних періодів для імпорту в розрізі видів аграрної продукції (табл. 4).

4. Умови тарифного регулювання імпорту України з країн ЄС за окремими видами аграрної продукції

Продукція	Базові ставки ввізного мита, %	Перехідний період, років
М'ясо ВРХ (туші та половини туш)	15	3
Свинина (туші й половини туш свійських свиней)	12	Тарифна квота 10 тис. т/рік + додаткова квота 10 тис. т/рік
Баранина (туші та половини туш ягнят)	10	3
М'ясо коней, віслюків, мулів або лошаків	12	5
Помідори	10	50 % зниження впродовж 5 років
Капуста цвітна й капуста броколі	10	50 % зниження впродовж 5 років
Огірки	10	50 % зниження впродовж 5 років
Горох	20	5
Баклажани	20	50 % зниження впродовж 5 років
Білі гриби	20	5
Банани і цитрусові	0	0

Джерело: Складено автором за [7].

Попри тарифну лібералізацію передбачається спрощення нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі скасуванням дозволів на імпорт, експортних субсидій, технічних перешкод тощо. Таким чином, міжнародна ринкова інтеграція вимагає реструктуризації існуючих інструментів забезпечення доступу іноземних виробників на внутрішній ринок аграрної продукції, першочергово в таких аспектах:

перехід від практики застосування адміністративних перешкод для імпорту іноземної продукції в Україну до формування системної послідовної політики державної підтримки АПК, особливо галузі тваринництва, зміною підходів у наданні дотацій, субсидій, пільгових кредитів; лібералізація лізингових відносин; розбудова інфраструктури аграрного ринку в регіонах; полегшення доступу

вітчизняних суб'єктів господарювання до інструментів біржової торгівлі; спрощення процесу проходження реєстраційних і дозвільних процедур;

формування державної політики імпорто-заміщення в аграрній сфері стимулюванням нерозвинених галузей сільського господарства на засадах встановлення пільгових режимів оподаткування, стимулюванням інноваційних видів діяльності, здійсненням державних закупівель та гарантуванням мінімальних цін на продукцію, наданням інформаційно-консультаційних послуг для керівників господарюючих суб'єктів стосовно особливостей технології виробництва нових видів продукції, стану кон'юнктури ринку в розрізі його сегментних груп тощо.

Практика показує, що особливої уваги з боку держави потребує проблема обмеження

доступу на внутрішній ринок іноземних виробників і зміцнення конкурентоспроможності вітчизняних товарів у сферах, де існують факторні конкурентні переваги й можливості

росту. Для України, передусім, це продукція АПК, тому реалізації зазначених заходів має надаватися пріоритетне значення.

Список використаних джерел

1. Роздрібна торгівля України у 2000-2010 роках : стат. зб. – К. : ДКСТУ, 2011. – 192 с.
2. Роздрібна торгівля України у 2013 році : стат. зб. – К. : ДКСТУ, 2014. – 166 с.
3. Сільське господарство України у 2013 році : стат. зб. / Державна служба статистики України ; за ред. Н.С. Власенко. – К., 2014. – 400 с.
4. Введення імпортного збору як доказ безвідповідальної політики Уряду. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fra.org.ua/uk/an/novini-ta-podiyi/novosti/vviediennia-importnogho-zboru-iak-dokaz-biezvidpovidal-noyi-politiki-uriadu>.
5. КІПМГ Україна. Угода про асоціацію між Україною та ЄС. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kpmg.com/UA/en/Pages/default.aspx>; Урядовий портал. Угода про асоціацію між Україною та ЄС (додатки IV Розділу). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=247411743&cat_id=223223535.
6. Урядовий портал. Угода про асоціацію між Україною та ЄС (додатки IV Розділу). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=247411743&cat_id=223223535.
7. Урядовий портал. Угода про асоціацію між Україною та ЄС (додатки IV Розділу). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=247411743&cat_id=223223535.
8. Гесць В.М. Концепція розвитку внутрішнього ринку України / В.М. Гесць, В.О. Точилін // Вісн. Ін-ту екон. прогноз. НАН України. – 2002. – № 2. – С. 3–9.
9. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 3-15.
10. Боднар О.В. Проблеми власності та формування ціни землі сільськогосподарського призначення / О.М. Шпичак, О.В. Боднар // Економіка АПК. – 2012. – № 12. – С. 3-9.
11. Гудзь О.Є. Напрями удосконалення державної підтримки кредитного забезпечення галузі тваринництва / О.Є. Гудзь, П.А. Стецюк // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 49-56.
12. Дем'яненко М.Я. Організація фінансового оздоровлення сільськогосподарських підприємств Запорізької області : практ. посіб. / ред.: М.Я. Дем'яненко // Гол. упр. сіл. госп-ва і продовольства Запоріз. облдержадмін. – Запоріжжя : Дике Поле, 2001. – 522 с. – (АгроТаврія).
13. Кваша С.М. Формування фінансово-економічного механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в АПК України [Текст] : дис... д-ра екон. наук: 08.07.02 / С.М. Кваша // Нац. аграр. ун-т Кабінету Міністрів України. – К., 2001. – С. 415-435.
14. Кісіль М.І. Методичні рекомендації з розробки регіональних інвестиційних програм в агропромисловому комплексі [Текст] / Ін-т аграр. економіки УААН ; розроб. М.І. Кісіль [та ін.]. – К. : [б.в.], 2001. – 52 с.
15. Кожем'якіна М.Ю. Інвестиційне забезпечення як основа розвитку аграрної економіки України / М.Ю. Кожем'якіна // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 68-73.
16. Кропивко М.Ф. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку (1999-2000) ; за ред. П.Т. Саблука, М. Я. Дем'яненка, М.Ф. Кропивка. – К.: ІАЕ, 1999. – 452 с.
17. Лобас В.С. Фінансування підприємств сільського господарства : дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2005. – 177 с.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2015 р.

* * *